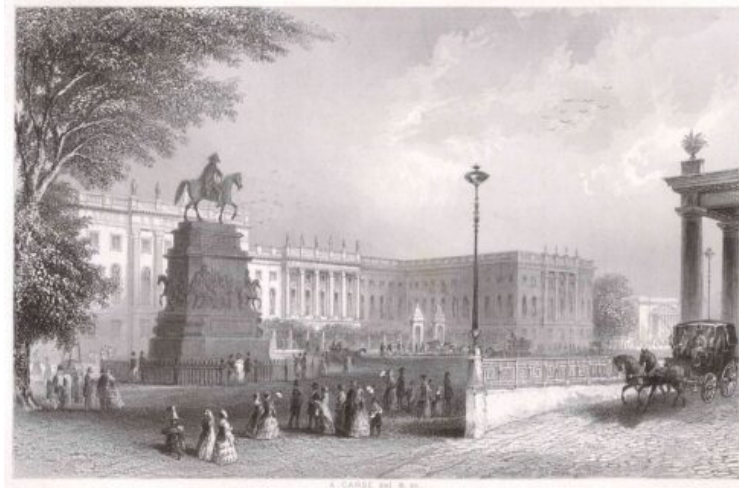

Camps a través de les ciències socials i humanes (Notes sobre el gir espacial)

quaderndelesidees.press/camps-a-traves-de-les-ciencies-socials-i-humanes/

March 1, 2017

Imatge: Universitat de Berlín, 1850.

Una part important de la crítica cultural contemporània gira al voltant del que és artificial. Fins i tot la naturalesa, un regne històricament exclòs de la voluntat humana, també és vista ara com un artifici o construcció social.

Parlem, per exemple, d'una nova era geològica, l'antropocè, en la qual, i a diferència de les anteriors, el planeta sencera viu sota els efectes massius de l'activitat humana. Fa uns anys, el genial antropòleg Claude Lévi-Strauss ja ens advertia de les dificultats de delimitar el que és cultural del que és natural: «la cultura és la naturalesa humana», afirmava, mostrant les ambigüitats i la complexitat d'aquests dos termes. Amb tot, al llarg de la nostra història, la dicotomia cultura/natura ha estat ben present a l'hora d'organitzar el nostre coneixement de les coses, fins i tot per legitimar jerarquies i privilegis. Una de les imatges més arcaïques que tenim d'aquesta partició és la que ens ofereix una parcel·la de camp conreada, domesticada i ben delimitada; un terreny guanyat per l'*agricultura* a l'espessor o immensitat del bosc. Durant molt de temps ens hem imaginat la cultura com una illa rodejada d'una naturalesa desbordant, ingovernable.

El que és propi de la cultura, per tant, podria ser l'afany per delimitar; la necessitat de traçar fronteres; l'obsessió per dividir, classificar o separar: el que és a dalt i el que és a baix; el que és sagrat i el que és profà; el que resta a dins o es queda fora; el que és nostre (identitat) i el que no (diferència); el que és esperit i el que és matèria o el que és social i el que és individual, per esmentar només alguns exemples. És en aquest sentit que Karl Schlögel afirma que no pot existir la cultura sense respectar certes fronteres¹. La tasca de la cultura és construir un ordre imaginat fet de particions, divisions, classes i gèneres. Això podria ser especialment cert al llarg del segle XIX i part del XX, un segle on la cultura hauria estat especialment obsessionada per elaborar el treball incessant de delimitar fronteres, tant reals com simbòliques. És en aquest època, per exemple, que les universitats europees, seguint el model alemany, comencen a delimitar el saber en disciplines acadèmiques diferenciades, cada una d'elles amb els seus propis mètodes, les seves genealogies històriques i els seus objectes d'estudi recelosament reivindicats. Cada disciplina té el seu jardí, el seu *hortus conclusos*.

Fou Niklas Luhmann qui caracteritzà la modernitat com un procés de construcció i diferenciació d'un conjunt de «sistemes parcials autopoiètics», organitzats al voltant d'una funció específica i autònoma. Afegí, a més, que cada un d'aquests sistemes observava la societat des de diferents punts de vista: el sistema polític per una banda, el sistema econòmic, per una altra; el sistema de la ciència, el sistema educatiu, el sistema de l'art i així, successivament. Uns sistemes que, al seu torn, també es poden subdividir en unitats encara més específiques². Com que cada un d'aquests sistemes parcials observava la «realitat» des d'una perspectiva determinada, la societat moderna hauria estat incapaç de descriure's a si mateixa des d'un únic centre o punt d'Arquímedes. Luhmann afegia que la igualació de tots els sistemes feia que, a diferència de les anteriors societats, especialment les «dogmàtiques», a la societat moderna no pogués existir-hi cap certesa absoluta, concloent o privilegiada —a pesar del domini recent del llenguatge economicista i la ideologia empresarial³.

Imatge: L'art de pintar, Johannes Vermeer.

Tenir en compte això és important perquè avui en dia alguns autors sostenen que estem en un moment de «desdiferenciació»; o dit d'una altra manera, molts àmbits o espais o sistemes que la cultura moderna havia delimitat són cada vegada més borrosos⁴. I és en aquest punt on té sentit la frase amb la qual iniciàvem el text: que la cultura contemporània gira al voltant del que és artificial, és a dir, que una part important de la pràctica i la crítica cultural recent es dedica a desmuntar o «desconstruir» els límits, les dicotomies, les classificacions, les jerarquies que la cultura anterior havia bastit. Això no vol dir que no es creïn noves particions. Si fos així, la tasca de les ciències socials i humanes en part seria innecessària, si tenim en compte que aquestes, en paraules de Yuval Noah Harari, «dediquen la major part de les energies a explicar exactament de quina manera l'ordre imaginat està entreteixit en el tapís de la vida»⁵. En qualsevol cas, podríem dir que la cultura contemporània ha estès l'etiqueta «artificial» a bona part de l'ordre imaginat anterior: l'alta i la baixa cultura com una distinció artificial; els objectes i els espais de l'art (Duchamp) com una convenció social; el que és masculí i el que és femení; l'oci i el negoci o la mateixa diferenciació entre sistema econòmic i sistema cultural.

Com podem explicar aquesta aparent contradicció que hem descrit fins ara, és a dir, entre d'una banda la idea segons la qual el treball de la cultura consisteix a delimitar, separar, classificar, ordenar, i de l'altra el fet que avui en dia una part d'aquesta mateixa cultura es dediqui a desdibuixar límits i conjunts artificials? Per Omar Calabrese hi ha períodes en els quals l'ordre cultural tendeix a establir «normes perimetrals», a delimitar i estabilitzar fronteres i confins, i d'altres en els quals s'experimenta justament amb aquests límits, excedint-los. D'aquesta manera, a la modernitat potser li correspondria una època «estàtica», si seguim utilitzant els termes de Calabrese, mentre que a

l'època actual li escauria més la desmesura o l'excentricitat. Si el neobarroc d'avui en dia produeix una cultura «degenerada» (només cal pensar en la pregunta actual i recurrent per l'essència de l'art, és a dir, la pregunta pels seus límits), la modernitat hauria estat capdavantera a establir «gèneres», endreçar coses, empaquetar discursos, retallar parts de la realitat o sacralitzar objectes⁶.

Vet aquí, doncs, per què avui en dia la nostra cultura està capficada en la dimensió artificial. Conscient que l'ordre social és un ordre construït o imaginat, s'hauria dedicat a desenredar-lo, mostrant que la realitat, tant física com social-simbòlica, no és quelcom que ens ve donat com si fos una herència biològica. El constructivisme i la reflexivitat són els paràmetres de la filosofia social contemporània. Una de les primeres conseqüències d'aquest fet podria haver estat, per dir-ho així, una crítica a l'organització del saber tal com l'hem rebut. És a dir, una certa crisi de les disciplines acadèmiques. Per aquest motiu la transdisciplinarietat és el lloc comú de les ciències socials i humanes presents. Tothom reconeix que per entendre l'espai públic de les ciutats no n'hi ha prou llegint els arquitectes, sinó que s'ha d'estar al dia del que diuen els antropòlegs, els geògrafs, els historiadors o els sociòlegs. Els anomenats «estudis urbans», de fet, han absorbit qualsevol rastre dels vells corporativismes. Com també ho han fet els estudis culturals. Un dels seus representants més destacats, Stuart Hall, afirma que són heterogenis o híbrids per definició, i que només els unifica una qüestió: la relació o la interacció entre la cultura i el poder. És més, per aquest autor, no existeix cap interès a disciplinar, institucionalitzar o «fortificar» els estudis culturals a fi d'evitar-ne la contaminació procedent d'altres camps; un cop aquests passen pel seu sedàs, allò que queda d'ells no és res més que la seva ombra. Per això els conceptes procedents de les «velles disciplines» no són simplement traslladats d'un lloc a un altre — allò que Luhmann anomenaria un «présteç»—, sinó que són *traduïts*, reformulats i reinterpretats⁷.

Imatge: Fragment Mapa d'Europa.

Un d'aquests conceptes ha estat l'*espai*. A pesar de les justes advertències de Reinhart Koselleck, que es queixava del fet que encara no existís una «història conceptual» de l'espai, el cert és que aquest ha estat un dels termes més *traduïts* recentment; no només en el camp dels estudis culturals sinó en el conjunt de les ciències socials i humanes⁸. De fet, és un concepte tan present, ja sigui des del punt de vista analític com metafòric (recordem que la primera activitat enguany de la Festa Major de Sabadell portava per títol «Mapping de Joan Oliver»), que des de finals dels anys vuitanta i principis dels noranta es parla d'un veritable «gir espacial» de les ciències socials i humanes. Fins i tot en el si de la geografia —concebuda com a «ciència de l'espai» des de l'època de Kant, com tindrem ocasió de comentar més endavant—, es parla recursivament de «gir espacial»⁹. També en el terreny dels estudis literaris existeix un interès recent per l'espai; i ens trobem amb la mateixa situació en el camp de la teoria política¹⁰. Per la

seva banda, en el món de l'art és igualment adequat parlar d'un «gir espacial» o «geogràfic», com ho fa per exemple Anna Maria Guasch en un llibre recent¹¹. Podríem seguir posant exemples, però ens interessa aturar-nos en un de concret: la historiografia.

Alguns autors sostenen que fins al segle XVIII els historiadors tenien clar que el seu treball estava relacionat tant amb el temps com amb l'espai (o, si es vol, tot i els matisos que cada un dels següents termes té amb el territori, el lloc o el paisatge). El saber històric, com a «ciència general de l'experiència», formava part de la història natural, la geografia i la cronologia. Tot i l'obra de geògrafs importants com els germans Humboldt, Karl Ritter o Friedrich Ratzel, que havien fet un gran esforç per destacar la «constitució espai-temporal» de les històries empíriques, sota els efectes de la filosofia de Kant i Herder, cada vegada més la geografia es convertí en una «ciència de l'espai», mentre que els historiadors optaren per donar rellevància al temps¹². Curiosament, això succeïa de forma més o menys simultània a la gran partició que establia Lessing en el llibre *Laocoonte o sobre els límits de la pintura i la poesia* (una vegada més els límits!); aquest cop, entre la pintura i l'espai per una banda, i la poesia i el temps, per una altra. D'ara en endavant, l'espai dels historiadors passava a ser un mer escenari o decorat on tenia lloc l'acció humana; i la geografia, una «ciència auxiliar» sense rellevància. Així doncs, la geografia esdevenia una ciència sense profunditat, estàtica o morta: un «mapa sense vida», hauria dit Ritter¹³.

Imatge: Camp llaurat. Fotografia de Joan Sorolla.

Existeixen raons històriques, valgui la redundància, que expliquen aquesta situació. Molts autors n'assenyalen, com a mínim, una de pes: l'experiència i la idea de progrés que s'instaurà en la cultura europea a partir de finals del segle XVIII. En aquest sentit, la història hauria estat, en part, el registre i la justificació d'aquest progrés. Doncs bé, és justament quan aquesta idea de progrés comença a posar-se en dubte, quan la dialèctica de la Il·lustració es decanta cap al seu vessant fosc, que emergeix de nou una història interessada per l'espai. La caiguda del mur de Berlín, la globalització i el món virtual, així com els atemptats a les Torres Bessones de l'any 2001, expliquen per diversos motius el «gir espacial» de la història. Sense oblidar la mateixa transformació dels corrents historiogràfics; l'anomenada «història global» és, en aquest sentit, cabdal per entendre la introducció de la «imaginació geogràfica» en el discurs històric¹⁴. Respecte a això és programàtic un dels fragments més citats a l'hora de parlar del «gir

espacial». A mitjan anys seixanta, Michel Foucault escrivia que la «gran obsessió» del segle dinou havia estat la història (desenvolupament, progrés, crisis, endarreriment, acumulació, cicles), mentre que a l'època actual era més aviat l'espai, ja que estaríem a l'època dels fets simultanis, juxtaposats, contigus, i en la qual el món no s'experimenta tant com una «gran via desplegada a través dels temps», sinó com una «xarxa que enllaça punts»¹⁵. És cert que la història ha estat permeable a la geografia (i, evidentment, també a la inversa) al llarg dels segles XIX i XX: pensem, per exemple, en l'escola francesa dels *Annales*, especialment Lucien Febvre o Fernand Braudel, tan propers a geògrafs com Vidal de la Blache, Demangeon o Max Sorre¹⁶. Però avui aquesta permeabilitat esdevé més necessària que mai. Entre d'altres coses perquè sociòlegs, economistes, geògrafs i historiadors han observat que el desenvolupament econòmic dels països no és lineal o seqüencial, com preveïen les diferents teories econòmiques, inclòs el materialisme històric. El gir espacial sorgeix, en part, de les teories del «desenvolupament geogràfic desigual», és a dir, aquell conjunt d'aportacions empíriques que mostren que les «relacions espacials» entre països s'han de tenir en compte a l'hora d'explicar per què les desigualtats socials i econòmiques internacionals segueixen ampliant-se. I ja per acabar, hauríem d'esmentar que aquest «gir espacial», la força del qual i en paraules de Karl Schlögel és «més poderosa que dics i barreres entre disciplines», prové de la mateixa experiència de l'espai a l'era global. De forma sumària podem esmentar l'emergència d'una nova centralitat econòmica al voltant del Pacífic; la pèrdua de sobirania dels estats-territorials; la reconfiguració de l'Europa central després de la caiguda del mur de Berlín; la crisi de la identitat tant geogràfica com política d'Europa; la rellevància d'un Sud global; el funcionament simultani d'una economia-món vinculada al capital financer; o, per acabar, la pèrdua relativa de la funció-distància en el si de la societat-xarxa, etc. Tots aquests fenòmens, experiències i processos estan trastocant la manera que tenim de viure i concebre les nostres geografies personals i col·lectives. Quelcom que recull la historiografia recent i, més generalment, el conjunt d'unes ciències humanes cada vegada més degenerades i delirants.

BERNAT LLADÓ I MAS

1. Karl Schlögel (2007). *En el espacio leemos el tiempo. Sobre Historia de la civilización y Geopolítica*. Madrid: Siruela, pàg. 138. ↵
2. Giancarlo Corsi, Elena Esposito, Claudio Baraldi (1996). «Diferenciación de la sociedad», a *Glosario sobre la teoría Social de Niklas Luhmann*. México, D.F.: Universidad Iberoamericana, pàg. 63. ↵
3. Doreen Massey (2012). «Ideología y economía en el momento actual», a Abel Albet i Núria Benach, *Doreen Massey. Un sentido global del lugar*. Barcelona: Icaria, pàg. 229-245. ↵
4. Fredric Jameson (2012). *El postmodernismo revisado*. Madrid: Abada, pàg. 23. ↵
5. Yuval Noah Harari (2014). *Sàpiens. Una breu història de la humanitat*. Barcelona: Edicions 62, pàg. 166. ↵
6. Omar Calabrese (1999). *La era neobarroca*. Madrid: Cátedra, pàg. 64-83. ↵
7. Stuart Hall i Miguel Mellino (2011). *La cultura y el poder. Conversaciones sobre los cultural studies*. Buenos Aires: Amorrortu. ↵
8. Reinhart Koselleck (2001). *Los estratos del tiempo: estudios sobre la historia*. Barcelona: Paidós, pàg. 94. ↵

9. 9. Núria Benach i Abel Albet (2010). *Edward W. Soja. La perspectiva postmoderna de un geógrafo radical*. Barcelona: Icaria. ↵
10. 10. Francisco Colom i Ángel Rivero (Eds.) (2015). *El espacio político. Aproximaciones al giro espacial desde la teoría política*. Barcelona: Anthropos; Flavio Sorrentino (Ed.) (2010). *Il senso dello spazio. Lo spatial turn nei metodi e nelle teorie letteraria*. Roma: Armando Editore. ↵
11. 11. Anna Maria Guasch (2016). *El arte en la era de lo global. 1989/2015*. Madrid: Alianza Editorial. ↵
12. 12. Koselleck, *op. cit.*, pàg. 95-96; Hartshorne, Richard (1991). «El concepto de geografía como ciencia del espacio: de Kant y Humboldt a Hettner», a *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 18, 1991, pàg. 31-54. ↵
13. 13. Schlögel, *op. cit.*, pàg. 46. ↵
14. 14. Matthias Middell i Katja Naumann (2010) «Global History and the spatial turn: from the impact of area studies to the study of critical junctures of globalization», a *Journal of Global History*, 5, pàg. 149-170. ↵
15. 15. Michel Foucault (2010). «Espacios diferentes», a *Obras esenciales*. Barcelona: Paidós, pàg. 1059. ↵
16. 16. Josep Fontana (1992). *La historia después del fin de la historia*. Barcelona: Crítica, pàg. 65-78. ↵

Bernat Lladó Mas

Sabadell 1978. Geògraf. Interessat en el camp de la història i la cultura geogràfica.

